

Ваня Мичева

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“
при Българската академия на науките
София, България

In Memoriam

В ПАМЕТ НА ПРОФ. ЕВГЕНИЯ ИВАНОВНА ДЪОМИНА

Проф. Евгения Ивановна Дъомина ни напусна през август 2013 г. на 86-годишна възраст. Тя беше и остава учен с международна известност в областта на славистиката и българистиката. Нейните публикации, свързани с развитието на руския литературен език, със закономерностите в разволя на южните славянски езици и сходни явления в балканските езици са образец за прецизен и цялостен филологически анализ, при който се съчетават диахронният и синхронният подход, структурният и социолингвистичният метод на изследване. Огромен е приносът на Е. И. Дъомина в изучаването на българската книжнина от XVI, XVII и XVIII в., нейната теория за възникването, генеалогията и разпространението на архаичните и новобългарските дамаскини и до днес е значимо научно постижение, с което се съобразяват всички изследователи.

Повод да си спомним отново за изтъкнатата българистка е голямото отличие на „Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин)“, изработен под ръководството на проф. Дъомина. Речникът получи престижната награда на Фонд „Академик Владимир Георгиев“ за 2014 г. като колективен труд по езикознание с високи научни качества. Наградата бе връчена на авторския колектив от акад. Стефан Воденичаров, председател на БАН.

Евгения Ивановна Дъомина завършва специалността Българска филология в Московския държавен университет през 1950 г. През 1954 г. след успешна защита на дисертация постъпва на работа в Института по славянознание и балканистика към РАН. От 1969 г. е старши научен сътрудник I степен, а от 1972 г. – доктор на филологическите науки. До 80-годишна възраст работи в секцията за Славянско езикознание на Института по славянознание и участва в проекти за международно сътрудничество между РАН и БАН. Автор е на повече от 150 научни труда, публикувани в Русия, България, Германия, Полша, Румъния, Югославия и др. Носител е на орден „Кирил и Методий“ I и II степен. Почетен член и носител на златна значка на Института за български език към БАН.

Повече от 40 години проф. Дъомина се занимава с историята на българския книжовен език. Многократните ѝ командировки в България, работата ѝ с ръкописи в български и руски книгохранилища, проучването на богатите архиви на

Института за български език и на Факултета по славянски филологии към СУ „Св. Климент Охридски“ ѝ позволяват да стане добър специалист. Още през 60-те години на миналия век тя прави точна класификация на новобългарските дамаскини, извършена въз основа на „Чудото с килимчето“ от Житието на св. Николай. Пословният сравнителен анализ на 23 дамаскина доказва наличието на 3 редакции, като между първи и втори тип авторката установява в общо 956 словоформи 14 различия: 12 между Копривщенския и Тихонравовия дамаскин и 8 между Протопопинския и Тихонравовия. Това ѝ позволява да направи извод за съществуването на общ новобългарски оригинал.

Е. И. Дьомина защитава тезата, че в историята на книжовния ни език новобългарските дамаскини заемат особено място, те са преходен тип между старобългарския и неговите „редакции от среднобългарския период“, от една страна, и новобългарския, засвидетелстван в творчеството на П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Хр. Ботев и Ив. Вазов, от друга. С научна компетентност българистката диференцира два процеса: дивергентен през XVII–XVIII в., за който е характерно създаването на различни книжовни идиоми, и конвергентен от края на XVIII до 70-те години на XIX в., през който се изработват и кодифицират единни норми на книжовния език. Така Е. Дьомина се доближава до най-модерните схващания за периодизацията на българския книжовен език.

Ценни и богати на емпиричен материал и научни обобщения са изследванията на руската езиковедка в областта на славянската и балканската история на литературните езици. Специално за балканските езици авторката посочва следните общи диференциални признаци: съвместимост на традиционни и народни езикови средства, тенденция към формиране на писмена форма на койне, определена степен на обработеност и устойчивост на езиковите норми, общи сфери на реализация и разпространение в определен езиков колектив. Е. Дьомина вижда в отделния езиков факт същностна проява на процес в езиковото развитие. Така например, когато разглежда особеностите на българския исторически синтаксис и по-точно ролята на относителните местоимения с морфема *-то* в хипотаксиса, авторката прави извод за балканския характер на употребата на наречие за място като относително местоимение. Тя определя пространствените граници на този балканизъм през XVII в. значително по на изток, отколкото са днес, и смята, че редуването на наречия за място като *къде, където, где, гдето, дето* и местоимения *кой, който* е закономерно.

Най-съществен принос в съвременната българистика прави проф. Дьомина с многотомното изследване на Тихонравовия дамаскин. Първата част „Филологическое введение в изучение болгарских дамаскинов“ (София, 1968) представя дамаскинската книжнина в нейното разнообразие. Авторката сравнява и анализира дамаскините и ги разделя на две големи групи: архаични дамаскини на традиционен книжовен език с 4 подгрупи и новобългарски дамаскини на говорим новобългарски език с 4 подгрупи. Привлечен е огромен материал – ръкописни и издадени източници, критично са оценени проучванията на специалистите в тази област, за да се стигне до оригинална филологически мотивирана генеалогия на българските дамаскини.

Втората книга „Палеографическое описание и текст“ (София, 1971) съдържа ценния текст на Тихонравовия дамаскин, при издаването на който са спазени съвременните едичионни принципи за максимално точно възпроизвеждане на

ръкописа с особеностите на графичната система, надредните знаци, приписките в полетата и т.н. Налице е едно рядко съвпадение между теоретичните схващания на езиковедката, изложени в поредица статии, посветени на лингвистичните издани на средновековни и по-нови паметници, и нейните практически постижения при изданието на Тихонравовия дамаскин. В книгата са дадени пълни археографски данни за паметника и е направено описание на палеографските му особености. Въз основа на анализа на писмото, хартията, оформянето на началните букви и др. авторката стига до извода, че Тихонравовият дамаскин е компилация от три самостоятелни ръкописа, създадени в средата на XVII в. в една от областите на Централна Стара планина. Тези три части образуват обща книга най-вероятно през 1698 г., когато според една от приписките сопотчани купуват от поп Георги ръкописа за нуждите на новия храм „Светите апостоли Петър и Павел“ в град Сопот.

Третата част на изследването „Тихонравовский дамаскин как паметник книжовно българското езика XVII в. на народна основа“ (София, 1985) се отличава с изключителен евристичен заряд и научна стойност. В нея проф. Дьомина използва постиженията на съвременната структурна и социолингвистика. Тя прави цялостен филологически анализ на всяко езиково явление, независимо от неговата историческа и текстова ограниченост. Руската езиковедка компетентно аргументира изводите си, като привежда данни от историята на книжовния ни език от старобългарския, среднобългарския и новобългарския период. На фона на балканските и в по-широк план на европейските социокултурни феномени от XVII в. проф. Дьомина очертава особеностите на едно ново явление – книжовен български език на народна основа. Тя го определя като специално обработен наддиалектен писмен идиом и доказва съществуването на редица подобни идиоми в следкирило-методиевата епоха. Старобългарският език е тясно свързан с говоримия, а всички следващи форми от среднобългарския период съществено се отличават от него. Едва през XVII в. се възстановява връзката книжовен – говорим език в новобългарската дамаскинска книжнина. Този нов писмен идиом има своя комуникативна и социална функция – служи за църковна проповед пред народа, като заменя неразбираемия вече традиционен книжовен език. Той отговаря на потребностите на по-широк кръг българи от Предвъзраждането.

Проф. Дьомина анализира модела на формиране на книжовния български език на народна основа, етапите на създаването му, начините на съчетаване на традиционни и народни езикови средства, сблъсъка между писмената норма на среднобългарския език и устната норма на един от диалектите през XVII в. Авторката доказва, че става дума за истински литературен идиом, който притежава нормативност в областта на морфологията и синтаксиса и оказва влияние върху книжовниците от XVIII в.

За първи път в българистиката към езиков материал от XVII в. се прилагат методите на съвременната лингвистична география. Точно затова проучването на диалектната база на книжовния български език на народна основа има приносен характер. Като използва данните от Българския диалектен атлас, Е. Дьомина съпоставя езика на Тихонравовия дамаскин с българските диалекти и успява да го локализира по 37 синтактични, словообразователни и лексикални особености, както и по 68 фонетични и морфологични признаци в езиковия ареал между Луковит, Тетевен и Етрополе. Изследователката установява, че и в двете групи сло-

ва от ръкописа, условно наречени група „тогази“ и група „тогива“, има едни и същи граматични и лексикални черти и дори едни и същи варианти, което е доказателство за единната диалектна база на писмения идиом.

Уникален характер има и четвъртата част от многотомното изследване на Тихонравовия дамаскин – „Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин)“. Тази книга е подготвена от 9 български и двама руски учени под ръководството на проф. Дьомина, която е главен редактор и автор на встъпителната студия. Именно работата по речника ме срещна с Евгения Ивановна преди повече от 20 години. Тя вдъхнови, обучи и подкрепи с много научна добросъвестност един млад колектив български историци на езика. Тя ни вдъхна любов към дамаскинската книжнина, както и отговорност пред изключително специфичните явления в езика на дамаскините. Евгения Ивановна ми гласува доверие да бъда редактор и научен секретар на речника. Безкрайни са спомените ми от общите ни заседания, обсъждания на конкретни статии и на общи теоретични въпроси. Тя не щадеше нито времето, нито опита си, раздаваше се, без да се самоизтъква. Затова за мен тя винаги ще си остане отлично подготвен учен и щедър учител.

„Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин)“ беше отпечатан през април 2013 г. от издателство „Валентин Траянов“ и представен на Третия международен конгрес по българистика през май в доклада на Е. Мирчева и В. Мичева. Той обхваща над 6000 заглавни думи, лексикографски обработени в отделни речникови статии с тълковна и индексална част. Те дават изчерпателна научна информация за семантиката на лексемите – значения, нюанси, образни и преносни употреби, фразеологични съчетания и идиоми, както и за граматичната им характеристика, свързана с преходни явления в правописно-фонетичната и морфологичната норма. Речникът е принос в развитието на историческата лексикология и историческата граматика на българския език. Той е безценен дар за специалистите в областта на историята на славянските езици, на медиевистиката и българистиката. Интересно четиво е и за всеки културен българин, който иска да опознае своя език с истинското му богатство и разнообразие. Щастлива съм, че допринесох за издаването на този значителен лексикографски труд. Щастлива съм, че Евгения Ивановна успя да види книгата и да ѝ се порадва. Публикуването на речника и високата награда на Фонд „Академик Владимир Георгиев“ са най-доброто признание за дългогодишния всеотдаен труд на проф. Дьомина, която посвети целия си филологически талант, знания, компетентност и откривателски дух на българската книжнина и език.

✉ Ваня Мичева
v.micheva@gmail.com

Публикувано: 30 юни 2014